

16. Чижевський Д. Філософські твори: В 4 томах. – К., 2005. – Т. 3.

17. Юнг К.-Г. Архетипи и символы. – Москва, 1991.

Володимир Ільїн (Київ)

Дух боротьби чи “воля до влади”? (Іван Франко і Фрідріх Ніцше)

Одвічне прагнення України – *свобода*, досягнення якої завжди зустрічало опір як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Однак у часи найбільших випробувань України, коли всі “об’єктивні” й “суб’єктивні” умови, здавалось би, не давали й натяку на перспективи свободи, щастя, добробуту, єдності і цілісного розвитку нації, на небосхилі буття виникали яскраві постаті, зірка яких своїм випромінюванням вселяла надію, віру і силу. Таких особистостей в Україні не перерахувати, але є ті, в яких немовби зосередились всі потенційні можливості Логосу. До них належить інтелектуальна сила і духовний гарт І. Франка, окрилена сила й еманация енергії добра якого для людей стали уособленням надії в досягненні найвищих смислів буття. Франкова творчість була виразом його універсальної геніальності, яка в поєднанні з гарячим бажанням “обійняти цілий круг людських інтересів”, аби не лишитися чужим у питанні про “зміст людського життя”, означала “бути чоловіком” – *особистістю*. А це є свідченням активної діяльності, цілісності, унікальності, цілеспрямованості і, в кінцевому рахунку – прагнення *бути творцем*. Тобто насамперед поетом, адже етимологічне значення давньогрецького *poietes* – саме творець [6: 32]. Як цілісна особистість, І. Франко був сповнений “фаустівської” жаги світоосягання, продуктивної *внутрішньої* спонуки творчого духу у “все проникнути, все проглянути”.

Саме цей момент – *внутрішнього, ірраціонального світобачення*, виокремлює І. Франка як поета й мислителя Нової доби, ідеї й сподівання якого відповідали передовим інтелектуальним і естетичним стратегіям того часу. Зокрема, “філософії життя”, яка через концепти інтуїтивізму, інстинктивізму, психологізму, волонтаризму тощо ствердила себе в різних формах духовної культури, особливо в мистецтві. Діяльність представників цього філософського напрямку не могла не пройти поза допитливим зором українського філософа, поета, письменника. Феномен Івана Франка надзвичайно поліфонічний, якщо не сказати неосяжний. Окрім письменства, в колі його зацікавлень літературознавство, політика, естетика, релігієзнавство – всього не перелічити. Однак хотілося б звернути увагу на особливість світоглядної позиції видатного українця, яка тяжіє до *філософії волі* Ф. Ніцше. У чому виявляється подібна метафізична спорідненість?

Українського письменника-гуманіста поєднує з Ф. Ніцше *дух бунтарства*. Знамените ніцшеанське “Бог помер” – це позиція пошуку суто людського, духов-

ного, яке повинно зорієнтувати на нові смисли буття. Знеціненість старих ідеалів спонукала німецького мислителя заперечувати авторитет християнської релігії. Для Ф. Ніцше справа полягала в *діяльності*, в *ділі*. Він критикував протестантських проповідників. Чому саме їх? Німеччина, в якій народився і творив філософ, була й залишається здебільшого лютеранською країною (батько мислителя був протестантським священиком). Християнство, уособлене в протестантизмі, переконує, що все полягає у вірі й що з віри з необхідністю повинні виходити всі діла. Це звучить так спокусливо, що ввело в оману не лише М. Лютера, а й інших, в тому числі Сократа і Платона. Однак очевидність щоденних фактів говорить проти цього. “Найбільш достовірне знання або віра не можуть дати ні сили до здійснення справи, ні досвідченості в ній. Ні знання, ні віра не можуть замінити роботу тонкого і складного механізму, котра повинна здійснитися для того, щоб уявлення перейшло в дію” [5: 20]. Насамперед і в першу чергу *справа, діло*, а віра, якщо потрібна, то обов’язково з’явиться.

Німецький мислитель – не віруючий протестант, як його батько. Але дух протесту пронизує всю його творчість, ідеї якої стали основою радикального революціонізму. У цьому аспекті дух протесту властивий і для творчості І. Франка. Це виявилось в його антиклерикальних позиціях. Ніхто не заперечує симпатії великого українського письменника до наукового матеріалізму, в якому він вбачав силу опору проти реакційності віджилих ідей. Зауважимо, що в тих умовах прогресивна думка була споріднена з науковою, і ознакою належності до сучасності була позиція *вільнодумця*. У цьому й полягав гуманізм вищого гатунку – в запереченні всього того, що не відповідало істині, яка полягала у відповідності до реалій об’єктивного життя. Як і Ф. Ніцше, котрий першість віддає *ділу*, вимогам життя, так і український мислитель вбачав сенс існування людини в *боротьбі й діяльності*. Відомо, що навіть уже фізично безсилий, знаючи про близьке прощання зі світом, він відмовився від сповіді, заявляючи, що людей необхідно готувати не до смерті, а до боротьби. І. Франко – бунтар, революціонер, який стверджує *волю до життя, смисл якого – в боротьбі, а не очікуванні*.

Враховуючи той вплив, який здійснила *філософія волі* на сучасників, було б наївно вбачати у Ф. Ніцше атеїста. Так само ним ніколи не був І. Франко. Тільки обмеженість тих, хто міг займати лише певну “партійну позицію” (згадаймо ленінську ідею про “дві лінії” у філософії – Платона і Демокріта), могла наділяти українського письменника статусом атеїста. Подібний примітивізм взагалі не може бути застосований до кожної непересічної особистості. По-справжньому глибока думка торкається всіх сторін життя і його пізнання. І в зв’язку з цим кожний видатний мислитель *одночасно* сцієнтист та інтуїтивіст, матеріаліст та ідеаліст, раціоналіст та ірраціоналіст, прагматик і романтик тощо. Для І. Франка, як і для Ф. Ніцше, завдання полягало в знаходженні істини і правди не *для всіх*, а для особистостей. Тому протест був спрямований не лише проти темних соціальних, а й духовних сил, які несли ідеї вчорашнього дня. Правда – в духовному піднесенні, на заваді якого стоять

численні забобони. Віра в них заважає становленню особистості. І. Франко сповнений революційного духу боротьби для подолання різних, зокрема й релігійних, пережитків. З його погляду, низький рівень розвитку, обмежені можливості здобувати засоби для життя, безсилля в боротьбі за існування штовхають людей шукати підтримки у якихось зовнішніх сил. “Живучи під найтяжчим гнітом матеріальних умов, – зазначав письменник, – вони творять тисячі казок про душі і духів, про потвор і богів. Ціле їх життя земне починає бути залежне від істот неземних, тобто прямо від витворів їх власної фантазії” [7: т. 19: 99]. Для українського письменника само собою стає зрозумілим – потрібно перебороти цей зовнішній тиск, знайти в собі ті внутрішні сили, волю, яка здолає духовне і соціальне поневолення.

До внутрішніх сил, до *волі* як визначального *іrrраціонального*, а не *раціонального* чинника апелював Ф. Ніцше. “Як повинна діяти людина?”, – запитував філософ, і відповідав: “На це питання можна відповісти, маючи на увазі ідеал, якого хоче досягти людство або якого хоче досягти індивід. До цього часу це були ті зразки, котрі поставили поглядам і розумам народів (частково живі, частково видумані), або релігійних общин, або партій, або філософських шкіл, взагалі перед групою людей – купців, солдата, чиновника. Але метою повинно бути, щоб кожний розвивав і здійснював свій ідеал, свій індивідуальний ідеал. Для цього розвитку ідеалу необхідна і вся виробнича сила, і молодість, і сила, все відчуття своєї сили, самопізнання” [5: 251]. Відчуття – це внутрішня, іrrраціональна *сила волі, воля до влади*, яка дає змогу подолати всі зовнішні тиски і сконцентрувати дух на боротьбу за втілення в життя справді гуманних принципів життя. Власне, на що спрямував силу свого таланту і своїх внутрішніх уподобань І. Франко.

Однак більшість дослідників відзначають пріоритет раціонально-дискурсивного, мисленнєвого начала над емоційно-почуттєвим як головну прикмету творчої індивідуальності українського митця. У низці розвідок показано, що як цілісний творець, І. Франко є насамперед митцем-мислителем, “поетом думки” (О. Білецький), поетом інтелектуального (“інтелектуалістського”, С. Шаховський) [8: 84] типу. На думку Є. Маланюка, трагедія І. Франка в тому, що він “ціле життя тримав в собі на ланцюгах розуму свій велетенський поетичний дар, мов скованого Прометея пазурами раціоналізму” [2: 179]. Він є митець “гетеанського роду”, в якого навіть найінтимніші почуття проходять завжди “крізь суворий фільтр інтелекту... Навіть безсумнівно емоціональну енергію він умів не раз як би трансформувати в енергію інтелектуальну, сили “діонісійського” походження піддати мірі і цілеспрямованості чисто “аполлінійським” [3: 86]. Ю. Бойко вважав, що за своїм психічним складом І. Франко був передусім інтелектуалістом, а “чуттєвий елемент його душі мав нахил підпорядковуватися ідейним задумам” [6: 32].

Ніхто не заперечує значущої ролі інтелектуального чинника в митецькій творчості взагалі. Враховучи всеоб’ємність таланту І. Франка, яка охоплювала поезію, прозу, публіцистику, філософічність естетичного самовиразу, соціально-політичні

оцінки європейської ідейної боротьби, завойоване право сказати своє слово в нелегкій боротьбі за українство в тому часі, він не міг не розвинутися поза інтелектуалізмом і раціональністю. Проте І. Франко насамперед був *поет* і сам підкреслював, що “майже всі його писання пливають з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів” і “напоєні [...] кров’ю серця” [7: т. 31: 109]. Що свідчить про належність духу творця до ідейної амбівалентності, асистемності, фрагментарності світогляду, принципового антидогматизму (неприйняття будь-якої “доктрини”), “ігнорування категоріальних канонів “епістемного” системотворення, підпорядкованого суворим прописам формальної логіки” [6: 10]. Іншими словами, Франкова творчість виходила далеко за межі раціонального осмислення і обґрунтування, прагнучи до глибоких ірраціональних поривів, оприявлених у той період в філософії А. Шопенгауера і Ф. Ніцше, які вже постали визначними кумирами.

Про це свідчить обґрунтування поняття “духу” в суто ніцшеансько-волюнтаристичному аспекті. “Дух, що тіло рве до бою...” – це та “воля до влади” Ф. Ніцше, яка в кінці XIX і на початку XX ст. розбурхала духовні ірраціональні енергії європейської мисленнєвої культури, котрі були “закриті” різного роду “правильними” раціональними побудовами. Українська спільнота, розірвана в часи І. Франка між західною і східною культурою, католицизмом і православ’ям, перебувала в полоні різного роду сподівань та утопічних ілюзій, побудованих на схемах раціоналістичних доктрин, у яких здебільшого навіть не проглядалися перспективи державності. Ідейні сутички й теоретичні пошуки національної ідентичності поглиналися модними на той час (кінець XIX – початок XX ст.) захопленнями позитивізмом або соціалізмом у його різних іпостасях.

У цей період критичний скепсис Ф. Ніцше не сприймався в широких колах європейської інтелігенції, вихованої на принципах просвітницького гуманізму, оскільки він ототожнювався з “нігілізмом”. Останній був характеристикою радикальних революціонерів, бунтівників, які не користувалися особливою повагою в поки що спокійній Європі. А тим більше в двох імперіях – австрійській і російській, де українська інтелігенція, крізь масу державних утисків і заборон, а також усталених, “вічних” традицій і цінностей, формувала національну ідею.

Для Ф. Ніцше справою життя став поглиблений перегляд тих цінностей, які століттями панували над людством і визначали його духовне буття. “Воля до влади” повинна слугувати їх “перегляду для великого вибору”. Фактично це стало програмою і для Франкового “Вічного революціонера”, який повинен був покласти край нескінченним посиленням на існуючі “об’єктивні обставини”, на догматизм мислення, яке не могло вийти із зачарованого кола встановленого порядку ієрархій думок. Ф. Ніцше пояснював цю обставину “раціоналістичним моралізмом”, який призвів до втрати будь-якої життєвої опори під ногами і появи порожнечі. Це породило всеєвропейський песимізм, котрий знайшов яскравий вираз у тогочасній поезії та мистецтві як відчуття даремності і безглуздості сучасного світу, його неспроможності перед лицем вищих визнаних цим світом цінностей.

Але цінності, вибудовані на потойбічних передумовах, які перебувають поза життям, і могли привести лише до *осуду життя*. Так постав привид нігілізму, в якому буття, світ, діяльність втратили смисл, життя вичерпало себе, адже воно є творчість, а цілей і цінностей для такої творчості немає. Людство опинилося перед лицем “Ніщо”. Немає *вищого типу людини*, того рідкого явища в минулому, творча могутність і невичерпна ірраціональна сила якої підтримували в *людстві віру в людину*; а нижчий тип (“стадо”, “маса”, “суспільство”) втратив скромність і “роздуває” свої потреби до розмірів космічних і метафізичних цінностей. Цим “все життя вульгаризується: оскільки володарює маса, вона тиранізує особистості (виключення), так що ці останні втрачають віру в себе і стають *нігілістами*. Але сам по собі нігілізм може бути й показником підвищеної могутності духу: активний нігілізм, спрямований на руйнування – предтеча нового будівництва” [4: 370]. Здійснити це може “надлюдина” – уособлення гармонії волі, духу і фізичної сили. Тут і знаходиться ключ до “Вічного революціонера”, в якому дух боротьби – це дух руйнування старого, дух заперечення того, що втратило будь-який життєвий сенс, але продовжує існувати, боронить себе різними догматичними засторогамі, балаканиною, посиленням на авторитети тощо.

Перед мислителем постало пряме завдання: здійснити нову і нищівну критику всієї минулої духовності і догматизму мислення, щоб рішуче, раз і назавжди покінчити зі старими цінностями і розчистити дорогу для нової творчості в цьому напрямі. І. Франко, спонукуваний, збуджуваний *внутрішньою енергією, хотінням, прагненням* досягти якщо не перемоги, то консенсусу в тих суперечках й утопічних проєктах, що їх пропонували різні школи й течії української інтелігенції, зайняв кардинальну позицію в заклик “лупати сю скалу”. І в цьому вольовому напруженні ніхто й ніщо не може зупинити борця-революціонера, який фактично стає “надлюдиною”, про яку мріяв Ф. Ніцше. “Надлюдина” і може стати носієм “волі до влади”, тобто ствердити себе за будь-яких умов. *Інтелект, ratio* в цьому випадку постає лише *зряддям волі*, а саме пізнання лише спеціальним випадком кожної індивідуальної “волі до влади”. До влади не лише політичної, а й влади у всіх сферах діяльності – соціальній, військовій, мистецькій, релігійній тощо, – де людина завдяки *хотінню, бажанню, волевиявленню може* перемогти. І не стільки обставини, скільки саму себе в реалізації бажаної мети – *стати вище* об’єктивності, ствердивши цим суб’єктивність, своє “Я” [4: 378].

Завдання Ф. Ніцше, який усвідомлював себе пророком і провісником майбутнього великого, видатного і могутнього життя, ставить перед людством цю мету. Але для цього необхідно не сприйняття життя таким, як воно є, а потрібна *сила і воля* для його перетворення. “Слабкий шукає в житті смислу, мети, завдання, встановленого порядку, сильному воно повинно слугувати для творчості його волі” [4: 379], – зазначав філософ. А це може здійснити “надлюдина”, оскільки лише їй під силу “великі справи”.

Можливості “надлюдини” І. Франко трансформував у поезії “пророцтва і бунту” та філософській ліриці “о власній силі”, куди вливається суспільно-політич-

на та національна проблематика. Урізноманітнюється тематика: на зміну наївній релігійності “романтичного ідеалізму” приходять раціоналістичне богоборство (“Ex nihilo. Монолог атеїста”); вектор “філософської віри” переорієнтовується з трансцендентного “царства небесного” на земний світ із його суперечностями й вадами (“Товаришам з тюрми”); людський дух з абстрактної “іскри божества” перетворюється на суспільно активну силу (“Гімн” (“Вічний революціонер”)). Просторові межі його впливу розширюються до планетарних, а то й космічних, вимірів [6: 37], які підвладні лише “надлюдині”, насиченої духом волі до влади в боротьбі за кращу долю.

Як і Ф. Ніцше, який протиставив теперішнє прийдешньому, в І. Франка нинішній етап потребує оновлення, кардинальної зміни та ідеалу кращого майбутнього, яке здобути можна лише працею й боротьбою. Не історичне минуле, не відродження слави предків фігурує у філософській ліриці цього часу, а творення “нового життя” є насущним завданням. Рушієм цих соціальних процесів стає новий історичний суб’єкт – герой-пролетар, колишній Наймит, а тепер – Каменяр поступу. Життя для нього – боротьба і праця для щастя всіх людей. Нерозривна єдність суспільного, національного та індивідуального начал реалізується на підставі підпорядкування приватного загальному [6: 37].

Але реалізуватися єдність цих начал може при наявності героя (“надлюдини”). У поемі “Мойсей” творець світу, вказуючи на силу духу, якою повинен володіти той, хто поведе народ за собою, заповідає:

Хто вас хлібом покормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною [7: т. 5: 262].

Завершуючи поему, І. Франко, ще раз наголошуючи на ролі духовних сил в історичному розвитку суспільства, підкреслював значущість вольового чинника, сили внутрішньої енергії для реалізації духовних задумів. Так, по смерті пророка Мойсея на чолі ізраїльтян став його послідовник, молодий, енергійний Єгошуа. Його воля покликала нові покоління ізраїльтян до завершення великої історичної місії – здобути священну землю батьків, заповідану Богом. Вони підуть у похід, оскільки знають і вірять у силу духу і силу бажання, хотіння, волю свого нового керманіча.

Про це вів мову й Ф. Ніцше у своїх міркуваннях про “надлюдину”: *“Цінності та їх зміни постають в зв’язку із зростанням сили особи, яка встановлює цінності. Рівень невіри й можливої свободи духу як мірило зростання сили”* [4: 404]. Сили надлюдини, яка взяла на себе обов’язок стати над звичним світом, людини, як вона нам дана в теперішній час, не є мета світового життя; вона міст, вона “стріла” пристрасної надії, яка летить до іншого берега. “Надлюдина”, про що потрібно було пам’ятати, не “ідеал”, вона – *ряд, крок за кроком* у великому прагненні вперед.

Для очищення шляху до цієї привабливої мети Заратустра і вийшов на боротьбу проти богів: боги померли, тепер повинна жити “надлюдина”. Довго боровся він і був борцем, щоб руки його стали вільними для благословення; він розбудив людей від їх споконвічного сну, грозою очистив повітря, він несе щастя і свободу, і лише вороги думають, що над їх головами бушує зло. Діти Заратустри, його надія, оголосили любов не до ближнього, але далекого. Тобто майбутнього [4: 404]. У цьому прагненні до творіння вищого типу, вищого здійснення “волі до влади” як волі до свободи з’єднуються всі етичні задачі, які ставить Ф. Ніцше людині, котра переступила “по той бік добра і зла”, яка своєю владою творить собі закон і в залізній дисципліні підпорядковує себе цьому самоствореному закону.

Завдання такого творення постає перед “Вічним революціонером”, якого ніщо спинити не може. Дух “трагічного оптимізму” (Д. Донцов) характеризує тодішнє Франкове кредо, ідейною основою якого є філософія *vitaе activae*: триада “життя – праця – боротьба” [1: 170]. Всупереч різним оцінкам, докорам в раціоналізмі, великий Каменяр, якщо й не завжди висловлював, то відчував і показував через мереживо нескінченних естетичних образів *силу волі*. Вона стала Духом, тим вічним покликком, безмежним і позаісторичним, який веде від *світла осяяння своєї сили волі до світла духовного одкровення*, яка наступає лише в боротьбі. Тільки вона є тим очисним вогнем, який позбавляє скверни і тління матеріального буття. Це й зробило І. Франка, його творчість одним із символів боротьби за українську ідею та ідею України. Сила його духа і сьогодні кличе до бою, який вічний, як і Україна.

Література:

1. Єфремов С. Іван Франко: Критично-бібліографічний нарис. – К., 1926.
2. Маланюк Є. В пазурах раціоналізму // Березіль. – 2004. – № 10.
3. Маланюк Є. Книга спостережень: Проза. – Торонто, 1962.
4. Ніцше Ф. Воля к власти. – Москва; Харьков, 2003.
5. Ніцше Ф. Утренняя заря. – Минск; Москва, 2000.
6. Тихолоз Б. Четверта струна Франкової ліри // Слово і час. – 2003. – № 8.
7. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
8. Шаховський С. Майстерність Івана Франка. – К., 1956.

о. Олег Гірник (Львів)

Гавриїл Костельник та Іван Франко: ідейно-філософське тло конфлікту

До витоків конфлікту. Про конфлікт між І. Франком і Г. Костельником можна говорити лише у формальному значенні. Збірник “Ламання душ. З літературної